

ESKİ ANADOLU TARİHİNDE FRİGLER

Araş. Gör. Cemil BÜLBÜL
Afyon Kocatepe Üniv.Tarih Bl.
cbulbul@aku.edu.tr

Öz

Bilindiği üzere, MÖ. 13. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da yaşadığı anlaşılan, fakat MÖ. 8. yüzyılda büyük bir güç haline gelen Frigler, başta Hititler olmak üzere, Mitanni, III. Babil gibi MÖ. 2.Binyıl'ın büyük devletlerini çökerten Ege göçlerinden sonra Anadolu'nun siyasi güçlerinden biri olmuştur.

Frigler'in bugün artık Herodotos ve Strabon'un da bildirdikleri gibi Trak asıllı bir kavim oldukları çağımız bilginlerinin çoğu tarafından kabul edilmiştir. Bize göre de bu görüş doğru bir anlayıştır. Çünkü, kullandıkları ya da konuştukları dilin, Hint-Avrupa dillerine benzerlik gösterdiği kabul edilmektedir. Arkeolojik buluntularda ise Trakya ve Makedonya'daki Tümülüsler ve içlerindeki eşyalarla Frigler'in kullandıkları eşyalar benzerlikler göstermektedir.

Frigler'in Anadolu'ya ne zaman geldikleri konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Ancak kesin olan şudur ki, MÖ. 9. yüzyılda Gordion merkez olmak üzere, Orta Anadolu'da Ankara, Sinop, Alacahöyük, Pazarlı, Boğazköy, Konya'nın bir bölümü; Doğu Anadolu'da Malatya, Batı'da Afyon ve Manisa'ya kadar uzanan topraklar üzerinde yerleşmişlerdi.

Frigler en parlak çağlarını yaşarlarken MÖ. 8. yüzyılın sonlarında Anadolu Kimmerler'in istilâsına uğradı ve ne yazık ki MÖ. 690 yılında Kimmerler, Frig kralı Midas'ı mağlup ederek bu devletin siyasi varlığına son verdiler.

Anahtar Sözcükler: Frig, Gordion, Midas, Tümülüs

PHRYGIANS IN THE ANCIENT ANATOLIAN HISTORY

Abstract

As it is known Phrygians who have appeared in Anatolia from the end of the 13th century B.C. and became a major power in the 8th century B.C. They became a political power of Anatolia after Sea Peoples Migration which destroyed such great states of the Second Millennium B.C. as Hittites, Mittannies and Kassites (Babylonian III).

It has already been accepted by many of the contemporary scholars that Phrygians was a tribe of Thrac origin as we are informed by Heredotos and Strabon. We also agree with this conclusion since the language used or spoken by Phrygians is confirmed to be similar to the Indo-European language family. Also as far as archeological findings are concerned there are indications that the artifacts used by tumulus in Thracian and Macedonia were similar to those used by Phrygians.

There are several suggestions as to when exactly Phrygians came to Anatolia. However it is beyond doubt that in the 9th century B.C. they settled in Middle Anatolia in such cities as Ankara, Sinop, Alacahöyük, Pazarlı, Boğazköy and some parts of Konya; in East Anatolia they settled in Malatya; and they settled in Afyon to Manisa in the West with Gordion being their centre.

While Phrygians were living the most bright age, Anatolia was invaded by Cimmerians in the end of 8th century B.C. Unfortunately in 690 B.C. Cimmerians defeated Midas, King of Phrygia, and they ended the political existence of this state.

Key Words: Phryg, Gordion, Midas, Tumulus

1. Giriş

Hitit devletinin çöküş sürecine girdiği MÖ. 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya ayak bastıkları anlaşılan Frigler, bu dönemden itibaren Anadolu'da meydana gelen siyasi olaylarda aktif rol oynamaya başlamışlardır.

Ana vatanlarının Makedonya olduğu ileri sürülen Frigler Anadolu'ya geldikten sonra haklı olarak kendilerine yeni bir yurt bulma çabası içerisine girmişler ve yavaş yavaş Hititler'in tam olarak etkinlik sağlayamadığı bölgelere yerleşmeye başlamışlardır.

Onların Anadolu'ya geldikleri zaman dilimi içerisinde Doğu ve Batı dünyalarını ilk kez karşı karşıya getiren ve Homeros'un İlyada adlı destanının da konusunu teşkil eden Troya savaşları cereyan etmiştir. İşte bu savaşta Frigler bir Anadolu kavmi olan Troyalılar'ın yanında yer almışlar ve Troyalılar'la birlikte Akalar'a karşı mücadele etmişlerdir.

Hitit devletinin yıkılmasına neden olan Ege Göçleri'nden sonra ise Frigler'in Hititler'in bir zamanlar egemen oldukları araziye neredeyse tamamen ele geçirdikleri gözlerden kaçmayacaktır.

MÖ. 8. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun önemli siyasi güçlerinden biri haline gelen Frigler yaşadıkları topraklar üzerinde gelecek kuşakları etkileyecek bir medeniyetin de yaratıcısı olacaklardır.

Frigler'in tarihini iyi anlayabilmek için öncelikle onların yaşadığı coğrafyanın özelliklerini bilmek lâzımdır.

2. Coğrafi mekân

Bölge adını Küçük Asya'ya Trakya ve Boğazlar üzerinden girmiş bir Trak boyu olan Frigler'den almıştır. Anadolu'ya Makedonya ve Trakya'dan gelen Frigler, Avrupa'da oturlurken Brig adını taşıyorlardı.¹

¹ Veli Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, T.T.K. Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2007, s. 193.

Frigler'in Anadolu'ya ne zaman geldikleri tartışma konusudur. Ancak kesin olan şudur ki, MÖ. 9. yüzyılda Gordion merkez olmak üzere, Orta Anadolu'da Ankara, Sinop, Alacahöyük, Pazarlı, Boğazköy, Konya'nın bir bölümü; Doğu Anadolu'da Malatya, Batı'da Afyon ve Manisa'ya kadar uzanan topraklar üzerinde yerleşmişlerdi.² Aslında Konya ilinin kuzey parçası Frigya sınırları içindedir. Daha önceleri Konya'nın tamamının Frigya kapsamında sayıldığı anlaşılıyor, çünkü MÖ. 401'de Konya'dan geçen Xenophon bu kenti Frigya'nın son kenti olarak nitelendirmektedir.³

Makedonyalılar'a göre Frigler, Avrupa'da oturdukları zaman Brig adını taşıyorlardı ve onların komşularıydılar. Asya'ya geçtikten sonra yurtları ile birlikte adları da değişmiştir.⁴

Homeros, Troyalılar'ın safında yer alanları sayarken, Frigyalılar'ın Askania'dan⁵ geldiklerini belirtir.⁶

Strabon ise Sangarios (Sakarya) nehri üzerinde Eski Frigyalılar'a, Midas'a hatta Gordios'a ait iskan kalıntılarına rastlandığını söyler.⁷ Yine Strabon, Mysia Olymposunun etrafında Mysialılar ve Frigler'in oturduğunu beyan eder.⁸

Herodotos'a göre ise Frigler, Halys (Kızılırmak) ırmağının sol sahilinde oturuyorlardı ve Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgeye Frigya deniliyordu. Herodotos'un bu son ifadesi bugün dahi Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgede Frig mezarları ve Frig anıtlarının bulunması ile doğrulanmıştır. Bununla beraber Anadolu'nun hiçbir yerinde MÖ. 8. yüzyıldan daha öncesine ait hiçbir Frig eserinin bulunamadığı da bir gerçektir.

Frig Devleti'nin yaşadığı anlaşılan İç Anadolu kuzeyde ve güneyde uzanan sıradağlar arasında bir bölgedir. Frigya'nın en dikkat çekici engebesi, Mysia'ya dahil ettiği, batı sınırındaki Dindymos (Murat) dağıdır. (2312 m.) Aynı adı taşıyan Dindymos (Günyüzü dağı 1820 m.) ise Friglerce kutsal sayılıyordu. Pessinous yöresindeki bu dağı ile Agdistis Dindymene de denilen Ana Tanrıça arasındaki bir ilişkinin varlığına inanılıyordu. Bölgenin güneyinde, eteklerinde Apameia'nın kurulu olduğu Signia (Akdağ 2494 m.) yükselmektedir. Güneybatı ucunda ise Kadmos (Honaz 2571 m.) ve Salbakos (Babadağ 2308 m.) dağları yer almaktadır. Kuzeybatıdaki Küçük Frigya ise yüzey şekilleri bakımından, doğudaki büyük Frigya yüksek ovalarıyla batıdaki Ege bölümünün geniş vadi olukları arasında bir eşik oluşturmaktadır. Bölgenin en çok bilinen düzlükleri arasında Hyrgaleis (Baklan ovası), Doiantos (Banaz Ovası) ve Kaystros (Akarçay ovası) sayılabilir.⁹ Orta-

² Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, 8. Baskı, Konya 2009, s. 187.

³ Bilge Umar, Phrygia, İnkılâp Yayınları, 2008 İstanbul, s. 1-2b

⁴ Herodotos, VII, 73b

⁵ Mysia ve Bitinya'da bir bölge.

⁶ Homeros, İlyada, Çev: Azra Erhat-A.Kadir, İstanbul 2005, II, 861-862.

⁷ Strabon, Geographika, V-3, s.64.

⁸ Strabon, Geographika, VIII-I,

⁹ Veli Sevin, a.g.e., s. 199.

lama yüksekliği 1000 m'yi bulan büyük yaylalar vardır. Aralarına Yeşilirmak, Kızılırmak, Sakarya nehirlerinin girdiği görülür. Burada büyük bir Tuz Gölü'nün bulunuşu, kuzey ve güneyden dağlarla çevrili olması kapalı bir havza meydana getirir. Tarım için elverişsiz olan bölge, yine de Eskiçağda yoğun bir yerleşim yeri olmuştur. Çünkü bu kapalı havza siyasi bir topluluğun emniyetini sağlaması için elverişli bir durum yaratıyordu. Burada yerleşen bir kavim siyasi bir bütünlük kurmakta hiç zorluk çekmiyordu.¹⁰

3. Frigler'in tarih sahnesine çıkışı

Başta Asur çivi yazılı vesikaları olmak üzere, Geç Hitit Hiyeroglif yazısı ile yazılmış kitabeler, Urartu vesikaları ve Klasik Grek yazarları, Frigler hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Ayrıca Frigler'in başkenti Gordion ile Pazarlı Höyüklerinde yapılan kazılar, yazılı belgelerin vermiş olduğu bilgileri önemli ölçüde destekleyecek arkeolojik malzeme vermiştir.¹¹

Trak göçlerinin tarihini aydınlatıcı deliller Troya kazılarında sağlanmıştır. Troya'da Carl Blegen başkanlığında yapılan Amerikan kazıları, Priamos Troyası'nın yıkılışından bir süre sonra buraya, kaba çanak çömlek kullanan, Orta Avrupa kökenli yeni bir ulusun geldiğini göstermiştir. İlk kez MÖ. XI. Yüzyılın ortalarına tarihlenen Troya VIIb2 katında ortaya çıkan, tümüyle el yapımı, kaba, düzensiz biçimlere sahip bu çanak çömlek türü oldukça ilkel görünümlüdür. Üzerine boynuz benzer çıkıntılarla baskı ya da kazınarak yapılmış spiral ve halka motifleri bulunan bu tür seramiğin akrabalarına Geç Tunç Çağı Macaristanı'nda rastlanır. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, MÖ. 1200 yıllarından sonra Anadolu'ya Boğazlar yoluyla ayak basan Frigler, kitleler halinde hareket eden Trak boylarından biridir.¹² İlk kez Asur kralı I. Tiglatpilaser (MÖ. 114-1076) zamanına ilişkin belgelerde Halys (Kızılırmak) nehrinin doğusunda **“Muşkiler”** olarak geçen kavimlerin de Friglerle ilgili olduğu iddia edilmektedir. Fakat Frig ve Muşki adları arasında hiçbir ilişki görülmemiştir. Gordion kazılarında biri tek renkli gri diğeri boyalı olmak üzere iki tür Frig seramiği bulunması bunların iki ayrı kavime, yani gri monokromun Muşkiler'e, boyalı seramiğin de Frigler'e ait olduğu kanaatini uyandırmıştır. Bütün bunlar bize göstermektedir ki, Muşkiler ve Frigler ister aynı ister farklı kavimler olsunlar, Ege göçlerinden sonra Anadolu tarihinde etkin bir rol oynamaya başlamışlardır.¹³

MÖ. 13. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da yaşadığı anlaşılan, fakat MÖ. 8. yüzyılda büyük bir güç haline gelen Frigler, yukarıda da belirttiğimiz gibi, başta Hititler olmak üzere, Mitanni, III. Babil gibi MÖ. 2.Binyıl'ın büyük devletlerini çökerten Ege göçlerinden sonra Anadolu'nun siyasi güçlerinden biri olmuştur.

¹⁰ Füzüzan Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1987, 2. Baskı, s.4.

¹¹ E. Memiş, a.g.e., s.169.

¹² Veli Sevin, a.g.e., s. 193.

¹³ Ömer Çapar, Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri, IX. T.T.Kongresi, I. Cilt, Ankara 1986, s. 342.

Bilindiği üzere, Ege göçleri MÖ.13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada cereyan etmiş olan büyük bir kavimler hareketidir.¹⁴ MÖ. 13. yüzyılın ikinci yarısında gerek Ön Asya, gerek Orta Avrupa'da Ege göçlerini hazırlayan bir kavimler kaynaşması olmuştur. Yerlerinden oynatılmış olan bazı Ege ve Anadolu kavimleri Libyalılarla birleşerek kral Merneptah'ın karşısına çıkmışlardır.¹⁵ Bu göç hareketinin nedeni tamamen ekonomikti. Çünkü Ege kavimleri, hareketlerine Yunanistan'dan başlamışlardı. Yunanistan ise dağlık olup tarıma elverişli yeri oldukça azdı. Öyleyse bu kavimler hayatlarını sürdürebilmek için yeni topraklar arayacaktı.¹⁶

Mısırlılar tarafından M.Ö 1230'lara doğru Delta bölgesinde yenilen deniz kavimleri içinde Akayivaşalar, Turşalar, Lukkalar, Şerdanalar, Şekeleşler vardı. Akayivaşalar'ın Güney Anadolu'da ya da Kıbrıs ve Rodos gibi adalarda oturan Ahhiyavalılar; Lukkaların sonraki Likyalılar; Turşaların ise Anadolu'dan ayrıldıktan sonra İtalya'ya geçmiş olan Tirsener veya Etrüskler oldukları düşünülebilir. Şerdanalar Mısır'da yenildikten sonra Sardunya adasına geçenler, Şekeleşler Sicilya'ya geçen Sikuller olabilir. Mısır zafer yazıtlarından anlaşıldığına göre, Mısır'ı ciddi bir şekilde korkutan bu insanların büyük bir kısmı Aka ve Libyalılardan oluşuyordu.¹⁷

Bu göçler hakkında bilgi veren Mısır vesikalarında Merneptah'ın (1236-1223) ilk yıllarına ait olan bir vesikada, dış memleketlerden kısaca bahsedilirken **"Hitit memleketi barış içindedir"** deniliyor. Demek ki Hitit Devlet'i bu sırada henüz ayaktadır.¹⁸

Fakat Önasya dünyasını altüst eden asıl kavimler hareketi MÖ. 12.yüzyıl başlarında olmuştur. Ön Asya'nın batısında ve güneyinde oturan bir takım kavimler, büyük bir akım halinde istilaya başlamışlar, büyük devletlerden bazılarını tümüyle ortadan kaldırmışlardır. Birçok Anadolu ve Ege kavmi kadın ve çocuklarıyla birlikte Mısır kapılarına dayanmıştır. Bu kavimler hareketinin köklerini o zamanlar henüz daha tarih öncesi çağlarını yaşayan Orta Avrupa'da aramak gerekir. MÖ. 2. Binyıl'da Balkan yarımadasının güneybatı bölgelerinde Traklar vardır. İliyalılar buraya girince, bazı Trak kabileleri en çok Brigler ya da Frigler Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçerek bu ülkenin batı ve kuzeyinde oturan bazı kavimlerle birleşmişlerdir. Frigler'in bugün artık Herodotos¹⁹ ve Strabon'un²⁰ da bildirdikleri gibi Trak asıllı bir kavim oldukları çağımız bilginlerinin çoğu tarafından kabul edilmiştir. Kullandıkları ya da konuştukları dilin, Hint-Avrupa dillerine benzerlik gösterdiği kabul edilmektedir. Arkeolojik buluntularda ise Trakya ve Makedonya'daki Tümü-

¹⁴ Ekrem Memiş, a.g.e, s.161.

¹⁵ A.M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, T.T.K. Yayını, Ankara 1988, s.87.

¹⁶ Ekrem Memiş, a.g.e., s. 161.

¹⁷ A.M Mansel, a.g.e, s.87.

¹⁸ Fıruzan Kınal, a.g.e, s.126.

¹⁹ Herodotos,VII.73.

²⁰ Strabon, Geographika, (Kitap XII, XIII ve XIV), Çev: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, XII,4., s. 57.

lüsler ve içlerindeki eşyalarla Frigler'in kullandıkları eşyalar benzerlikler göstermektedir.

Bu büyük göç hareketine iştirak eden kavimler yalnız Anadolu değil, Doğu Anadolu üzerinden Kafkasya'ya; Suriye ve Filistin üzerinden Mısır kapılarına dayanmışlardır.²¹

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Ege göçleri dünya tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu göçlerinin sonuçlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1- MÖ. 2. Binyılın sonlarında aralarında bir denge kurmuş olan Yakın Doğu'nun büyük devletler sistemi yıkılmıştır. Hitit, Mitanni, III. Babil gibi devletler tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

2- Tarihte iki devri (Tunç ve Demir) birbirinden ayırmıştır.

3- Ege göçlerinden sonra inşaat tarzları bile değişmiştir. Hitit mimarisine özgü iki duvar arasını küçük taş ve molozlarla doldurma yapı tekniği yerine iri taşlarla yapılan Frig mimari tarzı ortaya çıkmıştır.

4- Orta Anadolu'da çivi yazısı tamamen ortadan kalkmış, fakat Urartu memleketinde taşlar üzerine çivi yazısıyla yazma geleneği devam etmiştir. Buna karşılık, Batı Anadolu'da ancak MÖ. 8. yüzyıldan sonra olmak üzere kökü Hellen alfabesine dayanan Frig yazısı ortaya çıkmıştır.

5- Hint-Avrupa kavimlerinden olan Frigler Kızılırmak kıvrımının içlerine doğru yayılmış, Batı ve Güney Anadolu sahillerinde ise yine Hint-Avrupa asıllı Hellenler'in kolonileri sıralanmaya başlamıştır.²²

4. Frig devletinin gelişimi ve yayılması

Frigler daha önce Hititler tarafından oturulmuş olan hemen hemen aynı yerlere yerleşmişlerdir. Her iki devletin de coğrafi durumu aynıdır. Fakat Frig Devleti'nin doğuşu sırasında politik ve kültürel durum çok başka olduğundan, Frigler Hititler'in aksine doğuya değil batıya yönelmiştir. Böylece Asurlular'la savaşmakta olan Frigler'i Yunanlılarla dostane ilişkiler içinde görmekteyiz.²³

Ön Frig stiline büyük çoğunlukla Kızılırmak kavisi içindeki bölgede ortaya çıkması, ağırlık noktasının önce Kapadokya'da bulunduğunu göstermektedir. II. Sargon'a ait (MÖ. 722-705) yıllıklarda ise Mita'nın büyük bir ülkeyi elinde bulundurduğu ve Que ülkesinin birçok şehrini gasp etmiş olduğu bildirilmektedir.²⁴ Fakat Gordion'un bu devletin batı sınırında bulunduğu dikkate değerdir. Bu sebeple Frigler'in ana merkezleri Kapadokya'da her hangi bir yerde iken Asurlular'ın tehditleri neticesinde başkentlerini Gordion'a taşımış olduklarını düşünebiliriz.

²¹ A.M Mansel, a.g.e s.88.

²² Ekrem Memiş, a.g.e., s. 167-168.

²³ Herodotos, I.13.

²⁴ Füzruzan Kınal, a.g.e s.255.

Önceleri Propontis'in (Marmara Denizi) güney kıyıları, sonra Sangarios (Sakarya) ırmağı yöresinde oturan Frig boyları MÖ. X. yüzyılın başlarına doğru Orta Anadolu'ya vardılar. MÖ. IX. Yüzyılda Gordion'u güçlü bir kale durumuna getirmeye başlayan Frigler, MÖ. VIII. yüzyılın ortalarında güçlü bir devlet kurma başarısını gösterdiler.²⁵

Diğer yandan Gordion'un, Frigya krallığının tüm tarihi boyunca başkent olmadığı görüşüne de rastlanıyor; örneğin Günaltay, Frigya kralı Midas'ın başkentinin Kelainai/Dinar olduğunu hiçbir kaynak göstermeden söylüyor.²⁶

Frig Devleti'nin ilk kralı, Gordion'a adını vermiş olan Gordios'tur. Ondan sonra tahta oğlu Midas geçti. Asurlular'ın "**Muşkili Mita**" adını verdikleri bu kral, MÖ. VIII. yüzyılın sonlarında, etki alanını batıda Ege denizi kıyılarından, doğuda Halys'in (Kızılırmak) diğer tarafına kadar genişleten bir krallığa sahip oldu. Doğu'da Urartular, güneyde ise Asurlular ile ilişkiler kurdu.²⁷

Frig Devleti'nin gelişmesi ve yayılması hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra şimdide devletin çöküş sürecini ele almaya çalışalım.

5. Frig devletinin yıkılması

Sınırları kesin bir şekilde saptanamayan bu krallık, MÖ. 8. yüzyılda Batı Anadolu'daki en güçlü devletti. Bununla birlikte Frig devletinin Batı Anadolu'da en güçlü devlet olması, onun egemenliğini tüm Batı Anadolu halklarının tanıdığı anlamına gelmez. Örneğin Lidya krallığının o dönemde Frigler'e bağlı olup olmadığını bilmiyoruz. Kesin olarak söyleyebileceğimiz tek gerçek şudur; Frig devletinin en güçlü olduğu dönemlerde bile Batı Anadolu'nun denize yakın kuzeybatı, batı ve güneybatı bölümlerinde, Frig kentleri kurulmamıştır.²⁸ Bu bölgede yapılan kazılarda hiçbir Frig çanak çömleğinin çıkmaması da bunu doğrulamaktadır.

Frig devleti, Midas lakabını taşıyan krallardan, Helenlerle dostça ilişkileri bulunan birinin yönetiminde en güçlü dönemini yaşarken Kimmerlerin akınları dalga dalga gelmeye başlamıştı.²⁹ Bu istilacı kavim, Tevrat'ın "**Gomerler**", Asur vesikalarının "**Gimirrailer**", Helen yazarlarının ise "**Kimmerioslar**" dediği Kimmerler'di. Homeros'un Odysseia adlı destanından öğrenildiğine göre Kimmerler, "**Oldum olası bol sis ve bulutlarla örtülü**" bir ülke olan Kırım yarımadasında yaşıyorlardı. Bunlar, Tevrat'ta **Aşkenazlar**, Asur vesikalarında ise **Aşguzailer** denilen İskitler'in saldırısına uğrayarak, yerlerinden oynatılmışlar ve Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya girmişlerdi. O sırada Doğu Anadolu'da Van gölü ile İran'daki Urmiye gölü arasında uzanan topraklarda Urartu Devleti hakim-

²⁵ Veli Sevin, a.g.e., s. 194.

²⁶ İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999, s.242.

²⁷ Veli Sevin, a.g.e., s. 194.

²⁸ Bilge Umar, a.g.e., s.242.

²⁹ Bilge Umar, a.g.e., s.243.

di. İşte Kimmerler Anadolu'ya girince önce Urartu üzerine yürümüşler ve MÖ. 714 dolaylarında Urartular'ı mağlup etmişlerdi.³⁰

Kimmerler, Orta Anadolu'da ilk defa Frigler'le karşılaşmışlar ve yapılan savaşta Frig kralı Midas, Kimmerler'e yenilmiş ve bir sığırın kanını içmek suretiyle intihar etmiştir. Kimmerler MÖ. 690 dolaylarında Frig devletine son vermişlerdir.³¹

Frig krallığı yıkılmakla birlikte, tarih sahnesinden tamamen silinmedi. Uzun bir zaman geçmeden ve eski geleneklerde bir kesinti olmaksızın Gordion yeniden yerleşmelere sahne oldu. Ancak artık başkent değildi. Buna karşılık Kimmerler'lerden canını kurtarabilen kral ailesinin önde gelen üyeleri Yukarı Sakarya vadisine, kimileriye Kızılırmak'ın doğusundaki Hattuşaş(Boğazköy) ve Pazarlı gibi merkezlere çekilerek, burada MÖ. 547 yıllarına kadar bağımsız olarak yaşadılar.³²

Frig halkının dili ve kültürü de, varlığını Kızılırmak'ın batısında, özellikle bugünkü Ankara, Afyon, Kütahya ve Eskişehir illerinin kapladığı bölgede sürdürdü.³³

2001 yılından bu yana yürütülmekte olan yüzey araştırmalarında özellikle Dağlık Frigya bölgesi ile Frigler'in başkenti Gordion arasında bir geçiş bölgesi olan Sivrihisar, Beylikova ve Günyüzü ilçelerinde literatürden bilinmeyen yeni Frig yerleşmeleri ve kaya anıtları saptanmıştır. Bu yeni buluntular, Frigler'in bölgedeki siyasal otoritesi ve gücü hakkında yeni bilgiler edinmek açısından büyük önem taşımaktadır.³⁴

Şimdi de Frigler'in kültür ve medeniyeti ile dünya medeniyetine yaptıkları katkıları gözden geçirmeye çalışalım.

6. Frig kültürü ve medeniyeti

6. 1. Tarım

Frigler, aynı topraklarda kendilerinden önce yaşamış olan Hitit-Luwi ve Hurriler'in kültüründen çok farklı bir kültür yaratmışlardır. Fakat ne var ki, Frig toplumu ve toplum yapısı hakkında çok fazla bir bilgi yoktur. Erken dönemlerde onlar daha çok savaşçı bir toplum görüntüsü vermektedirler. Frigya genellikle bir köylü ülkesiydi ama doğal kaynaklar yönünden de fakir sayılmazdı. Ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa dayanıyordu.³⁵ Frigler'de tarımın önemi, taptıkları

³⁰ E. Memiş, İskitlerin Tarihi, Çizgi Kitabevi, 2. Baskı, Konya 2005, s. 44-45.

³¹ Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, 8. Baskı, Konya 2009, s.189-190.

³² Veli Sevin, a.g.e., s. 195.

³³ Bilge Umar, a.g.e., s.243.

³⁴ Taciser Tüfekçi Sivas-Hakan Sivas, 2003 Yılı Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması, 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Ankara 2004, s. 292.

³⁵ Veli Sevin, Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, Atlaslı Büyük Uygurluklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1. Baskı 2003 İstanbul, s. 255.

Kybele'den (Toprak Ana) bellidir. Yaşama ve kalkınmanın öz kaynağının tarım olduğunu bilen Frigler, tahıl üretimine büyük önem vermişler, tarım alanlarına zarar verenleri şiddetle cezalandırmışlardır. Tarımda imeceyi en etkin uygulayanların başında Frigler gelir. Verimli toprakların ekinlerini toplarken, orakçılar hep bir ağızdan türkü söyler, böylece yorgunluk duymazlardı.

Frigyalılar bağcılığı da geliştirmişlerdir. Aşağı Sakarya ve Menderes ovalarında çok verimli bağlar kurmuşlar, şarap tanrısı Dionizos şerefine bağ bozumu şenlikleri düzenlemişlerdir.³⁶

Apameia'da yetiştirilen üzümden yapılan şarap oldukça ünlüydü. Sandıklı ovası içindeki Eukarpia (Emirhisar) üzümlerinin bolluğuyla tanınmaktaydı. Hatta eskiçağlarda Zeus, Dionysos ve Demeter gibi tanrıların Eukarpia topraklarını iki kat verimli kıldıklarına inanılırdı.³⁷

Tarım ve hayvancılıkla geçinen köylerin yanında kentlerde yaşayan daha gelişmiş bir aydın tabakası, tüccar ve esnaf sınıfları da vardı.³⁸

6. 2. Madencilik

Ülkenin güneybatısındaki Dokimeion mermer ocakları Roma imparatorluk Çağı'nda oldukça ün kazanmıştı. MÖ. VIII. yüzyılın ortaları ve VII. yüzyılda bölgede gelişmiş bir Tunç endüstrisi bulunmakta ve Frigya üretimi eserler hemen hemen tüm antik dünyaya ihraç edilmekteydi.³⁹ Frigler, özellikle Tunç işçiliğinde uzmanlaşmışlardı. Bu alایشım bakır ve kalayın belirli oranlarda birleştirilmesiyle yapılmıştı. Bu endüstri dalında daha çok güneyden, Suriye'den ilham alınıyordu. Örneğin yalnızca Büyük Tümülüs'te 175 fibula, 170 kâse, kazanlar ve çok sayıda kemer ele geçirilmiştir. Bunlardan bir bölümü Suriye'den ve Asur'dan armağan olarak ya da ticaret yoluyla gelmişse de önemli bir bölümü Gordion'da ya da bu yöredeki Frig sanatçılarınca dövme ve dökme teknikleri kullanılarak üretilmişlerdir. Bunlar arasında günümüz hamam taslarının atası olan, ortası göbekli ya da kulpları makarayı andıran kâseler, biçimli tutamakları boğa başlarıyla süslü kazanlar, kepçeler, kemerler ve çengelli iğneler sayılabilir.⁴⁰

Nitekim, Frigler Maden işçiliğinde de yüksek bir düzeye ulaşmışlardı. Yaylı çengelli iğneler dönemin **"teknolojik"** bir Frig buluşu olup, bunlar Asur ve Geç Hitit merkezlerinde aranan ve beğenilen sanat eserleri idiler. Frig eserleri Hellen sanatını etkilediği gibi, söz konusu eserler daha sonraki dönemlerde İyonyalı sanatçılar tarafından da taklit edildiler.⁴¹

³⁶ Ekrem Memiş, Eskiçağda Afyonkarahisar, s.10.

³⁷ Veli Sevin, 2007, s. 211.

³⁸ Veli Sevin, 2003, s. 256.

³⁹ Veli Sevin, 2007, s. 211.

⁴⁰ Veli Sevin, 2003, s. 276.

⁴¹ Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınları A.Ş., 9. Baskı, 2007 İstanbul, s. 193.

6. 3. Mimarlık

Aslında daha çok köylü olan Trak kökenli Anadolu Frigler'i, mimarlık alanında oldukça başarılı bir ulustur. Onların karakteri hemen her mimari uygulamada kendini belli etmektedir. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan bu halkın mimarlık-taki başarıları daha çok Boğazköy, Alacahöyük, Pazarlı ve biraz da Hacıtuğrul/Yenidoğan Höyüğü kazılarında izlenebilir. Ancak şimdilik en önemli bilgi kaynağı Gordion'dur.

Gordion'da Midas dönemi sitadeli farklı inşa evrelerine ait yapılarıyla bir kerede planlanıp inşa edilmeden çok giderek büyüyen gelişen bir uygulamanın ürünüdür. Nitekim yapıların çoğu kez farklı mimari teknik ve malzemeyle inşa edilmiş olması aynı zamanda yapılmadıklarını gösterir. MÖ. VIII. yüzyıl Frig mimarisinde en dikkat çekici yeri "**megaron**" denilen yapı türü alır. Bu adın isim babası ünlü ozan Homeros'tur. Ona göre bu, içinde erkeklerin toplantılar yaptığı büyük bir salondur.

Megaron yapı tarzı İlk Tunç Çağı'nın başlarından bu yana Batı Anadolu'nun sevilen bir konut türü olmuştur.⁴² Megaron plânlı, geleneksel Frig konutlarını taklit eden kaya mezarlarının büyük bir bölümü Dağlık Frigya bölgesindedir. Frig oda mezarlarının çoğu, kayaların yerden erişilmesi zor, yüksek kesimlerine oyulmuştur. Bunların kare ya da dikdörtgen şeklinde küçük ve basit birer girişi vardır.⁴³

Frig kültürünü anlamamızı sağlayan en önemli arkeolojik unsurlardan birisi kaya anıtlarıdır. Çeşitli inançlarla ilgili olarak yapılan anıtların birkaç çeşidi vardır. Bunlar önyüzler (fasad), odacıklar, merdiven (basamaklı) anıtları ve idol (tapınç heykelcikleri) kabartmalarıdır. Kült anıtlarının yanı sıra kayalara oyulu mezarlar da Frig kültüründe önemli yer tutar.⁴⁴

Bununla beraber, 2001-2002 araştırma sezonlarında sürdürülen yüzey araştırmaları sonucunda saptanan Frig yerleşmeleri ve kaya anıtları, Dağlık Frigya bölgesi dışında özellikle Sivrihisar dağları ve uzantısı olan Arayit dağı çevresinin, Frigler için önemli bir yerleşim alanı olduğunu göstermiştir.⁴⁵

Aynı zamanda ilk yerleştikleri bölgede işlenmesi kolay tüflü (volkanik) kayalar bulunduğu için, oyma inler, barınak ve ağıllar yapmışlardır. Demirden yaptıkları araç-gereçlerle kayaları oymak suretiyle bugün gördüğümüz ve çok beğenilen kaya anıtlarını inşa etmişlerdir. Söz konusu kaya anıtlarının en yoğun olduğu bölge Afyon-Eskişehir ve Kütahya illerinin sınır bölgeleridir. Bey ve Türkmen dağlarının uzandığı bu bölgedeki kaya anıtlarının başında kaleler, mezar odaları,

⁴² Veli Sevin, 2003, s. 261,262

⁴³ Taciser Sivas, Kabartmalı Bir Frig kaya mezarı: Karacakaya/Gelin Kız Mezarı, Muhibbe Darga Armağanı, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul 2008, s. 439

⁴⁴ Voigt, Mary M., Arkeo Atlas, Sayı 5, 2006, s. 36

⁴⁵ Taciser Tüfekçi Sivas, Hakan Sivas, 2002 Yılı Eskişehir,Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması; 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Mayıs 2003 Ankara, s. 159

tapınaklar, evler ve ağıllar gelir. Bunların içinde en ünlüsü **MİDAS ŞEHRİ** diye anılan **YAZILIKAYA DAĞ ŞEHRİ**'dir. Afyon ilinin kuzeyini kaplayan ormanlık Bey dağlarının kuzey ucunda, Afyon'a 60 km mesafede bulunan **YAZILIKAYA** bütün görkemi ile ayakta durmaktadır.⁴⁶

Çevrede doğuya doğru başka kaya anıtları da göze çarpar. Pessinus kenti yakınlarında birkaç tane anıt ve Sivrihisar'ın kuzeyinde yer alan Zeyköy'de kayaya oyulu bir mezarlık vardır. Frig başkenti Gordion ve civarında ise hiçbir kaya anıtı bilinmez. Bunun nedeni bölgede kayalık alanların olmamasına bağlanabilir. Ancak Gordion'un kuzeyindeki Dümrük'te birkaç kayaya oyulu merdiven şeklinde anıt vardır. Hatta Kızılırmak'ın doğusunda bile Frig kaya anıtları bilinir.⁴⁷

6. 4. El sanatları

Frigler'in en özgün sanat dalı mobilyacılıktır. Hatta bu dalda Anadolu'nun en büyük ustalarının Frigler arasından çıktığı bile söylenebilir. Bu ustalık ve özgünlüğün en önde gelen nedeni belki de bölgenin orman yönünden zengin oluşudur.⁴⁸ Bu nedenle de orman ürünleriyle ilgili olarak gelişmiş bir mobilya sanayii bulunmaktaydı. Gordion'daki Midas'a ait olduğu sanılan Büyük Tümülüs'te bulunmuş ahşap masa ve kakma bezeli panolar, Frigler'in mobilyacılıkta ulaştıkları üstün düzeyin en güzel kanıtıdır.

Örneğin,yine Frigya bölgesinde bulunan bir çocuk mezarındaki mobilyalarla Midas'ın mezarındaki mobilyalar arasında ağaç malzemenin türü ve yapısı büyük bir benzerlik göstermektedir. Ancak, kral mezarında bulunan mobilyaların daha zengin materyal kullanılarak, daha görkemli olarak yapıldığı da söylenmelidir.⁴⁹

Bölgenin köleleri ile at ve katırları da ünlü idi.

6. 5. Dokumacılık

Frigya'daki en gelişmiş zenginlik dalı yüncülük ve dokumacılıktı. Bölge topraklarının çok yerde verimli olmayışı Frigyalılar'ın bu dalı geliştirmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu ise koyun ve keçi yününün ham madde olarak kullanıldığı endüstriyi geliştirmişti. Bunda Orta Anadolu keçi ve koyunlarının yünlerinin çok kaliteli olması da etkili olmuştu.⁵⁰

Frigler çağında Gordion'da, yün ve moher gibi hayvani kökenli iplikler yanında keten ve kenevir gibi bitkisel liflerden de yararlanıldığı belirlenmiştir.

⁴⁶ Ekrem Memiş, Eskiçağda Afyonkarahisar, s.11.

⁴⁷ Voigt, Mary M., Arkeo Atlas, Sayı 5, 2006, s. 36.

⁴⁸ Veli Sevin, 2003, s. 274.

⁴⁹ Burhan Aytuğ, Ertuğrul Görecelioğlu, Gordionda'ki "P" Tümülüsü'nde Bulunmuş Mobilyalar, IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, s. 55.

⁵⁰ Veli Sevin, 2007, s. 211.

Gordion Tümülüslerinde duvarlara asılmış halılar ile yerlere serilmiş keçelere ve süslü kumaşlara ait izlere rastlanmıştır. Nitekim bugün birçok Avrupa dilinde duvar halıları için kullanılan tapetes sözcüğü Frigce'dir. Gordion sitadeliindeki MÖ. VIII. yüzyıl yapılarında bulunan binlerce dokuma tezgâh ağırlığı ve ağırşaklar Frigler'de tekstil sanayinin ne kadar gelişmiş olduğuna kanıttır.⁵¹

6. 6. Ordu

Hint-Avrupa karakterli dilleri ve Fenike alfabesinden alınmış bir alfabeleri olan Frigler'i eski yazarlar, genellikle müzik ve dansla ünlü, fakat cesaret ve enerjiden yoksun, köle ruhlu bir ulus olarak tanımlarlar.⁵² Ancak Frigler bu ünlerini daha sonraki dönemlerde kazanmışlardır. Çünkü Troya savaşında Akalar'a karşı çarpışan bu halkı Homeros, "*savaşa girmek için yanıp tutuşan*" bir ulus olarak tanımlar. Herodotos (VII 73) Frig piyade askerinin, giyim ve donanım yönünden Paphlagonyalılar'a benzediğini bildirir.⁵³ MÖ. VI. yüzyılın ilk yarısına ilişkin pişmiş topraktan Gordion ve özellikle pazarlı levhalarından Frig piyadelerini daha iyi tanıyabiliriz. Buna göre Frig piyadeleri, dizlerine kadar çıkan uzun çorap, kenarları işlemeli kısa etek, bunun altına ise dizlere kadar inen dar bir pantolon giyerlerdi. Başlarına da bazen tüylü bir deriden, uç kesimi öne eğik Trak serpuşları, kimi zaman da sorguçlu ve yanaklıklı madeni miğfer takarlar, kısa mızrak, hançer ve yuvarlak kalkan taşırlardı. Strabon onları, Lidyalılar ve Karyalılar'la birlikte, barışsever olarak tanımlamaktadır.⁵⁴

6. 7. Yazı

Frigya'nın en göze çarpan özelliklerinden biri Frig dilindeki yazıtlardır. Bunların hemen hemen hepsinin okunmasına rağmen anlamları çıkarılamamıştır. Yine de bu yazıtlar Küçük Asya'nın bu çok eski halkından kalan en önemli belgeleri oluşturmaktadır.

Frig dilindeki ilk epigrafi belgeleri MÖ. VIII. yüzyıldandır. Orta Frigya'da "Midas Şehri" ve Afyon ile Seyitgazi arasındaki pek çok anıt herkes tarafından bilinmektedir. Bütün eski Frig döneminden taş üzerine yazılmış yalnızca 41 yazıt ele geçirilmiştir. Burada dikkat çeken hususlardan birisi, bu kaya yazıtlarının çoğu güneşin doğduğu yöne bakmaktadır. Bundan bu yazıtların dinsel bir nitelik taşıdığı sonucu çıkmaktadır.⁵⁵

⁵¹ Veli Sevin, 2003, s. 279, 280.

⁵² Hasan Tahsin Uçankuş, Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s.15.

⁵³ Veli Sevin, 2007, s. 194.

⁵⁴ Veli Sevin, 2007, s. 194.

⁵⁵ Thomas Drew-Bear, Frig Dilinde Yeni Yazıtlar, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, s. 257.

6. 8. Din

Frig dini ilk bakışta adeta tek tanrılı bir görünüm verir. Başlıca tanrıları Matar yani Ana denilen tanrıçadır. Matar Kubileya ya da Matar Areyastin gibi sıfatlar taşıyan bu tanrıça kimi zaman yalnızca Agdistis (Taş Kadın) ya da Agdistis Meter Thea olarak adlandırılıyordu. Hititler ve Luwiler ona Kubaba, Yunanlılar Meter Megale ve daha çok da Kybele, Romalılar ise Magna Mater derlerdi. Anadolu'da Erken Neolitik Çağ'dan beri tapınım gören Matar, Frigler'in gözünde bir doğa tanrıçası, yabancı hayvanların egemeni, hatta doğanın bizzat kendisiydi. Aynı zamanda genç kızların ve kentlerin de koruyucusuydu.

Kybele kabartmaları, Aslankaya gibi kayadan oyulmuş anıtsal eserlerin küçültülmüş bir modelidir ve bu yapıtlar Ana Tanrıça'nın mihrabı işlevindedir.⁵⁶ Öte yandan Göynüş'teki Aslantaş kaya mezarı da öncelikle Kybele'nin Kült alanı olarak yorumlanmıştır. Aslında o bir ölü tapınağıdır. Kral tanrılaştığı için bir kayaya benzetilmiştir. Geç dönem Frig yazıtlarında ölülerin tanrıya, mezarların tapınağa benzetilmesi, ancak erken dönemlerdeki geleneğin devam etmesiyle anlaşılabilir.⁵⁷

İmparatorluk çağı çivi yazılı belgelerinde Kubaba olarak, Hitit panteonunun küçük tanrıları arasında geçen tanrıça, imparatorluğun yıkılışından sonra "**Karkamış Kraliçesi**" adıyla bu kentin baş tanrıçası oldu. Ana tanrıçanın Frig kültüründeki büyük önemi onun ikonografik olarak gösterilen tek tanrıça oluşundan da bellidir.⁵⁸

Frigler'in önemli tanrılarından birisi de Ay tanrıçaları Men'dir. Men tanrısını Frigler, Hititler'den almışlardır. Men, şifa veren bir tanrıça olduğundan hastalar dua taşlarına hastalıklı organlarının resimlerini yaparlardı.⁵⁹

Frigler'de dini hayat bahsini, Frigya bölgesindeki Kaya kiliselerine değinmeden geçemeyeceğiz. Kilise işlevi taşıdığı saptanan örnekler arasında, Bizans dönemi Kilise tipolojisine uygun plan tipine sahip olanların yanı sıra farklı mekânsal çözümler içeren örnekler saptanması ilgi çekicidir. Ortodoksluğun katı inanç sistemi içerisinde Ortodoks mezhebine karşı duran fikirleriyle dikkati çeken ve rahip Montanus'un kurduğu Montanizm'in Frigya'da uzun süre hayat bulması bölgenin paganizmden, özellikle Ana Tanrıça Kybele kültüründen gelen kalıcı ve köklü inanç kültürüne dayalıdır.⁶⁰ Bu kaya kiliseleri; Çiftlik, Berberini, Yazılıkaya, Aytetek, İnli(İnlince), Deliktaş, Sökmen Vadisi, İnli (Armutlu), Kırkinler, Leylek Kayalığı, Ayazini'dir.⁶¹

⁵⁶ Fahri Işık, *Batı Uygarlığının Kökeni*, Türk Arkeoloji Dergisi, sayı 28, Ankara 1989, s. 14.

⁵⁷ Fahri Işık, *Frigler Bir Trak Halkının Anadolu'da Doğuşu*, 2002 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara 2003, s. 24.

⁵⁸ Veli Sevin, 2003, s. 263,264.

⁵⁹ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, Cilt I, İzmir 1971, s. 88.

⁶⁰ B.Yelda Olcay Uçkan, *Frigya Bölgesindeki Kaya Kiliseleri*, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Haziran 2006 Çanakkale, s. 101.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Uçkan *Frigya Bölgesindeki Kaya Kiliseleri*

6. 9. Ulaşım

Bölgenin coğrafik sebeplere dayanan stratejik önemi batıdan çok Orta Anadolu'ya bağlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlılık Eski Tunç Devri sonundan itibaren kendini göstermiş ve MÖ. 2. Binyıl başından itibaren gittikçe artmıştır. Özellikle MÖ. II. Binin ilk çeyreği ve Eski Hitit Devrinde bu bağlılık daha da artmıştır. Bağlantıyı sağlayan trafik özellikle Konya-Akşehir yönüyle güneyden batıya, ikinci olarak da Polatlı-Sivrihisar-Emirdağ yönüyle kuzeyden batıya olmuştur.⁶² Bu nedenle Anadolu'yu doğu-batı doğrultusunda geçen ana yollar ile Kuzeybatıdan gelip Kilikya ve Suriye'ye doğru uzanan karayolunun bölge ekonomisine olumlu katkılarda bulunduğu da kuşkusuzdur.⁶³

7. Sonuç

Görülüyor ki Frigler, MÖ. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'nun siyasi tarihinde boy göstermeye başlamışlar ve özellikle MÖ. 1. Binyıl Anadolu tarihinde etkin bir rol üstlenmişlerdir.

Bilindiği üzere MÖ. 1. Binyıl, Anadolu devletlerinin güçlü Asur İmparatorluğuna karşı varlıklarını ve bağımsızlıklarını korumaya çalıştıkları bir dönemdir. Başta Urartular ve Frigler olmak üzere tüm Anadolu devletleri Asur'a yem olmak için var güçleriyle mücadele etmişlerdir.

MÖ. 8. yüzyılın sonlarında meydana gelen Kimmer ve İskit göçleri de Anadolu'yu da yakından etkilemiş, Kafkasları aşarak Anadolu'ya giren bu barbarlara karşı Anadolu'daki devletler karşı durmaya çalışmışlardır. Urartular bu tehlikeyi kısa zamanda bertaraf etseler de Frigler Kimmer istilasına karşısında fazla tutunamamışlar ve MÖ. 690 yılında bağımsızlıklarını birlikte devletlerini de kaybetmişlerdir. Fakat hemen belirtelim ki Frigler, siyasi olarak tarih sahnesinden çekilmelerine rağmen, etnik olarak varlıklarını bir süre daha devam ettirmişlerdir.

MÖ. 1. Binyıl Anadolu tarihinde önemli bir rol üstlenen Frigler kendilerine has bir kültüründe yaratıcısı olmuşlardır. Onların meydana getirdikleri kültür ve medeniyet Anadolu'yu etkilediği gibi daha sonraki dönemlerde Batı dünyası da Frig kültür ve medeniyetinden pek çok unsuru alarak kendisine mal etmeyi başarmışlardır.

⁶² Doğu Mermerci, Afyon Bölgesi ve Hinterlandında MÖ. II. Bin Yerleşme Birimleri, VIII. T.T.Kongresi, I. Cilt, Ankara 1979, s. 163.

⁶³ Veli Sevin, a.g.e., 2007, s. 211.

KAYNAKÇA

- Akurgal, Ekrem., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınları A.Ş., 9. Baskı, İstanbul 2007.
- Aytuğ, Burhan; Görecelioglu, Ertuğrul., Gordionda'ki "P" Tümülüsü'nde Bulunmuş Mobilyalar, IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara,1988.
- Çapar, Ömer., Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri, IX. T.T.Kongresi, I. Cilt, Ankara 1986.
- Drew-Bear, Thomas., Frig Dilinde Yeni Yazıtlar, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1985.
- Gönçer, Süleyman., Afyon İli Tarihi, Cilt I, İzmir 1971,
- Herodotos, Herodot Tarihi, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002
- Homeros, İlyada, Çev: Azra Erhat-A.Kadir, İstanbul 2005.
- Işık, Fahri., Batı Uygarlığının Kökeni, Türk Arkeoloji Dergisi, sayı 28, Ankara 1989
- Işık, Fahri., Frigler Bir Trak Halkının Anadolu'da Doğuşu, 2002 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara 2003
- Kınal, Füzulan., Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Mansel, A.M., Ege ve Yunan Tarihi, T.T.K. Yayını, Ankara 1988.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağda Afyonkarahisar, Merfes'05 Mermer Sempozyumu, Afyonkarahisar 2005
- Memiş, Ekrem. İskitlerin Tarihi, Çizgi Kitabevi, 2. Baskı, Konya 2005
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, 8. Baskı, Konya 2009.
- Mermerci, Doğu., Afyon Bölgesi ve Hinterlandında MÖ. II. Bin Yerleşme Birimleri, VIII. T.T.Kongresi, I. Cilt, Ankara 1979.
- Sevin, Veli., Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.
- Sevin, Veli., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, T.T.K. Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2007.
- Sivas Tüfekçi, Taciser; Sivas, Hakan.,, 2002 Yılı Eskişehir,Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzev Araştırması; 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara Mayıs 2003.

- Sivas Tüfekçi, Taciser; Sivas, Hakan., 2003 Yılı Eskişehir,Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması; 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara Mayıs 2004.
- Sivas, Taciser., Kabartmalı Bir Frig kaya mezarı: Karacakaya/Gelin Kız Mezarı, Muhibbe Darga Armağanı, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul 2008.
- Strabon, Geographika, (Kitap XII, XIII ve XIV), Çev: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
- Uçankuş, Hasan Tahsin., Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- Uçkan, B.Yelda Olcay., Frigya Bölgesindeki Kaya Kiliseleri, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Çanakkale Haziran 2006.
- Umar, Bilge., İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999.
- Umar, Bilge., Phrygia, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2008.
- Voigt, Mary M., Arkeo Atlas, Sayı 5, 2006.

This document was created with Win2PDF available at <http://www.win2pdf.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.